

ANKSTYVOJI LIETUVIŠKOSIOS ETNOMUZIKOLOGIJOS TERMINIJA BEI SĄVOKOS: ATRADIMAI IR PAKLYDIMAI

RIMANTAS SLIUŽINSKAS

Klaipėdos universitetas

Straipsnio objektas – lietuvių etnomuzikologinės terminijos žodynas, ankstyvosios jo formavimosi ištakos XVII a. antrosios pusės – XX a. pradžios raštuose; ankstyvųjų etnomuzikologinių terminų bei sąvokų prasminio konteksto aiškinimų įvairovė.

Darbo tikslas – pateikti susistemintus ankstyvosios etnomuzikologinės terminijos faktus, palyginti jų sampratų variantus ir įvertinti istorinę reikšmę.

Tyrimo metodas – istoriografinės analizės.

Etnomuzikologija – muzikologijos mokslo šaka, tirianti tradicinės liaudies muzikos melodikos ypatybes, visuminius jos egzistavimo dėsnius. Tai mokslas, susiejantis muzikologijos mokslinio tyrimo objektus su istoriniu ir kultūriniu etnografijos ir folkloristikos mokslų kontekstu. Kaip ir bet kuris kitas mokslas, etnomuzikologija negali egzistuoti be aiškiai suprantamų ir visuotinai priimtų terminų bei sąvokų žodyno. Tokio žodyno ištakos, jo formavimosi bei raidos istorija yra ilgas ir sudėtingas procesas, kurį pažinti nėra lengva, bet būtina. Straipsnyje aptarsime lietuvių etnomuzikologijos mokslo terminijos šaltinius, bandysime įvertinti ankstyvąsias lietuviškas liaudies dainų ir instrumentinės muzikos tyrimuose formuluotas sąvokas.

XVII a. antrosios pusės – XIX a. pabaigos lietuvių etnomuzikologijos terminijos ištakos

Seniausi lietuvių etnomuzikologinio pobūdžio raštai dažniausiai buvo rašomi užsienio (vokiečių, lenkų ir kt.) kalbomis. Šiuo istoriniu laikotarpiu prasideda ir atsitiktinio pobūdžio lietuviškosios etnomuzikologinės terminijos istorija.

Ankstyviausi lietuvių kalba užrašyti etninės muzikos tekstai – liuteronų kunigo Jono Bretkūno (1536–1602) Biblijos lietuviškojo vertimo šešto tomo paskutiniame puslapyje pateiktas trylikos muzikos instrumentų pavadinimų sąrašas lietuvių ir vokiečių kalbomis „Nomina instrumentorum musicorum, quorum usus in Lithuania“

(‘Lietuvoje vartojamų muzikos instrumentų pavadinimai’): *Harfa liudna – harffe, Kabsa – laute, Jurana – lexe, Wargonai – orgel, Bubnas – pauke, Skripka – fidel, Surma – schalmey, Truba – posaune, Kankles – kewersche harffe, Wamsdis – pfeiffe, Tutukles – die litauische duden, Duda ragine – eine grosse sackpfeiffe, Murenka – eine kleine sackpfeife*¹. Dauguma šiame sąrašė minimų muzikos instrumentų Lietuvoje yra žinomi ir dabar.

Konstantinas Sirvydas (tarp 1578 ir 1581–1631) pirmajame lietuvių kalbos žodyne greta mums žinomų tautosakos sąvokų *pasakos, sakmės (sekmė)* pateikia ir ankstyvuosius terminus, žyminčius liaudies muzikinės kūrybos rūšis ir žanrus. Tai: *giesmė svotbinė, giesmė šokinėtojų, giesmė gedulo, giesmė kareivių*². Beje, sąvokos *daina* K. Sirvydas nemini. Po J. Bretkūno jis pirmasis sumini daug muzikos instrumentų Lietuvoje žinotų ir vartotų XVI–XVIII a. Tai: *arfa, argonai (vargonai), bubnas (būgnas), cimbaldas (cimbolai), citara, citros (citra), kunkliai (kanklės), pipine (pipynė)*³, *puzanas (ragas), sapielka ilga, sapielka didė (švilpa), skripičia (smuikas), triūba, varpas*⁴. Kankles K. Sirvydas mini ir „Punktuose sakymų“. Tos kanklės („*harfa* arba *kunkliey*“) yra „mielai skambančių septynių *strūnų*“⁵. Trečiajame žodyno leidime *citrą* jis vadina *instrumentu giesmininku*, o *pipynę* – instrumentu, kurį *skiersay nasrump pridetu pučia*⁶.

Vėlesniuose spausdintuose veikaluose ir jų rankraščiuose, kur buvo skelbiami lietuvių liaudies dainų tekstai bei vokiški jų vertimai, lietuviškos terminijos apie mūsų muzikinio folkloro dalykus nerandame. XVII a. antrosios pusės – XIX a. pabaigos lietuvių etnomuzikologijos terminija neturi savo tautos. Buvo rašoma ne lietuvių, o kitomis (visų pirma vokiečių) kalbomis. Retai kur lietuviškai pateikiami tik tradicinių muzikos instrumentų pavadinimai.

XX a. pirmųjų dešimtmečių muzikos teorijos klausimai

Lietuviškoji etnomuzikologinė terminologija iš esmės pradeda formuotis ir plėtotis tik XX a. pradžioje, 1904 m. atgavus lietuvių spaudos ir žodžio laisvę.

Lietuviškosios etnomuzikologinės terminijos kūrėjais laikytini Mikas Petrauskas, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Mykolas Biržiška, Kazimieras Banaitis, Teodoras Brazys, Adolfas Sabaliauskas ir daugelis kitų šio laikotarpio kultūros ir mokslo šviesuolių, daugiau ar mažiau tyrinėję mūsų muzikinio folkloro bruožus. Jie ėjo nepramintais takais, todėl ne visi jų veikaluose vartoti terminai ir sąvokos yra vartojami nūdienos mokslo darbuose. Šiame skyrelyje visų pirma atkreipsime dėmesį tiek į kalbos atžvilgiu teiktinus, tiek į neteiktinus, tačiau nūnai jau užmirštus, nebevartojamus muzikinės folkloristikos terminus bei jų reikšmes.

Bene įvairiausiai šio amžiaus pradžioje buvo pradėti interpretuoti *dermių* pavadinimai.

M. K. Čiurlionis jas vadino *dainų būdu*: „Dauguma *mažorinio būdo dainų* baigiasi tercijoje. <...> Jos <...> skamba ne syki taip liūdnei, tarytum būtų tai *minorinis būdas*“⁷.

T. Brazys *dermes* vadino *skalėmis*, *tonų laipsniais*, *tonų rūšimis*, *senųjų bažnytinių tonų rūšimis*, *gaidomis* [painiava – R. S.], *aktavėmis*⁸. Jis pirmasis lietuviškai išvardijo *aktavių* (*oktavių*) *rūšis* – *aiolinę* (*eolinę*), *hypoaolinę*, *joninę*, *hypojoninę*, *dorinę*, *hypodorinę*, *fryginę*, *lydinę*, *hipolydinę*, *mixolydinę*⁹.

M. Petrauskui *dermės* – *palaipos*, *palaipos-gamos*, *harmonijos* [dabar tai visiškai kitą prasmę turinti muzikinė sąvoka – R. S.]¹⁰.

Dermės sąvokos ieškojo ir A. Sabaliauskas: „Ypač skiria mūsų tautos dainas ypatinga jų *varsa* (nežinau žodžio išreikšti – „*nastroj*“, „*Stimmung*“), *dugnys*, kuriame jos visos nupieštos. <...> Ir ta *varsa*, perimanti visą dainą, ir klausytojuje sužadinti tam tikrą jausmą („*nastroj*“, „*Stimmung*“), dar yra ženklas melodijos tobūlumo“¹¹.

Mažoras ir *minoras* T. Braziui – *dur'o*, *majorinė gaida* ir *moll'io gaida*¹², A. Sabaliauskui – *kieta* arba *minkšta tonacija*¹³. M. Petrauskui atitinkamai *didžioji palaipa* ir *mažoji palaipa*¹⁴.

Mažorinis trigarsis M. Petrauskui – *didysai sąbalsis*¹⁵, bet kuris kitas akordas – *tribalsis*¹⁶. Tuo tarpu Pranui Puskuniguiui (1932 m.) akordas – *sutaras* arba *triskambis*¹⁷.

Harmoninės moduliacijos ir *nukrypimai* T. Braziui – tai *pereitys*, *kryptys*, *gaidinės kryptys*, *krypiniai*¹⁸.

Kadencijos jam yra *galūnės*. *Pusinė* ir *baigiamoji kadencija* – *pusėtinė* ir *galutinė pabaiga*¹⁹.

Muzikinius intervalus M. Petrauskas 1912 m. vadino *atokumais*²⁰. T. Brazys 1920 m. juos vadino *tonatarpia*is, *tonų eisen*a²¹, A. Sabaliauskas – tiesiog *tarpais*²².

Muzikinė klausa M. Petrauskui – *girs*lė²³.

Muzikinė darna, *harmonija* 1916 m. M. Petrauskui – *sutarmė*²⁴.

Pirmasis tonikos laipsnis 1912 m. tam pačiam M. Petrauskui – *pamatinė gaida*²⁵.

Dermės laipsniai jam yra *laiptai*²⁶.

Kadencija A. Sabaliausko 1911 m. terminijoje – *baiga*, o *būdingos kadencijos* – *charakteristiškos pabaigos*²⁷.

Tonacijos (*dermės*) A. Sabaliauskui – *senovinės*, *bažnytinės*²⁸.

Dermės garsaeilis jam – *tonų sąstovis*²⁹.

O melodijos *ambitus* (*diapazonas*) – *melodijų platumas*³⁰.

Pilni tonai A. Sabaliauskui – *ištisi*, *čieli tonai*³¹. Logiška, tačiau šiuo metu nevartojama šio mokslininko pateikta sąvoka *didelis pustonis*³². Tai intervalas, didesnis už mažąją, tačiau mažesnis už didžiąją sekundą. Tuo tarpu M. Petrauskas vietoj *pustonio* dažnai vartojo terminą *pusbalsis*³³. T. Braziui 1920 m. *pusnatė* – mums įprasta *pusinė nata*³⁴.

Harmoninis sąskambis T. Brazio terminijoje – *harmonijos sągarsis* (*sąskamba*), o melodijos *diapazonas* – jos *tūris* (*ambitus*)³⁵.

Natų ilgio vertes vienas pirmųjų 1910 m. mėgino apibūdinti M. K. Čiurlionis. Jo pateikti terminai nebuvo visuotinai priimti. Keletas jų: *keturinės gaidos* (ketvirtinės natos), *keturinės su pusgaide* (ketvirtinė su tašku), *ašminė gaida* (aštuntinė nata)³⁶.

Giedojimo bei liaudinio dainavimo apibūdinimai

A. Sabaliauskas 1911 m. *giesmes (sutartines)* vadina *draugijiniu giedojimu*, o *dainas – asmenišku dainavimu*³⁷. Pirmuoju atveju dabar mes tai įvardijame *daugiabalsiu*, o antruoju – *vienbalsiu dainavimo būdu*. Daugiabalsių melodijų *antrasis balsas* vadinamas *antriniu, tūravojimu, basavimu*³⁸. K. Banaitis 1919 m. šį dainavimo būdą įvardija *akordiniu, sutartiniu giedojimu*³⁹. T. Brazys *vienbalsį dainavimą* apibūdina taip: „<...> ir trumputėlė *idealinė gaida* turi daugiau vertės, negu puikiausia *harmonija*. <...> Tokioms *gaidoms* jau niekas neįstengs *pritarti antru balsu „iš ausies“* <...>“⁴⁰. K. Banaitis priduria: „Seniau, be pirmų dviejų balsų, būdavo dar ir trečias aukštas balsas, vadinamas „*cypukas*“, kurio dabar jau nebėra“⁴¹. M. Petrauskas *vienbalsį ir daugiabalsį dainavimą* atitinkamai įvardija taip: „<...> galime dar pasidžiaugti, kad pas mus dar *dainuojama* ir dabar ir *launiai*, ir *su užtara*“⁴². *Vienbalsės dainos* jam – *leivosios (leunos) dainos*⁴³.

Kalbos spalvingumo požiūriu ypač įdomus yra M. Biržiškos 1921 m. paskelbtas *dainavimo* sinonimų sąrašas: „Senovės giesmių [sutartinių – R. S.] *pritarimai* yra palikę mums ir tam tikrų terminų jų savybėms išreikšti. <...> Sako ne tik *giedok, dainuok, pritark, kartok, pridėk, posmuok* <...>, bet ir *lyruok, <...> somuok (samatuok), mastuok, mosuok, <...> laskuok (lakštuok, tvaskuok), <...> talanduok, traldaruok, <...> talialiuk (taliavok), tralialiuk, <...> ringuok (išringuok, išrančiuok), lyguok (linkuok), <...> valiuk, <...> raliuk (riliuk), <...> oliuk, <...> laluok, <...> uliuk, <...> liuoliuk (lyliuk, lėliauk), <...> ratuok, <...> riduok, <...> tiriliuk, kalėduok, <...> kupoliuk, <...> alguok (auguok) ir t. t. <...> Visokių yra žodžių ir balso stiprumui dainuojant pareikšti: *niūniuk (niniuk)* arba *surguok, suok* (storai dainuok – *suok saugtines dainas*), *izgauk* (rėkdamas dainuok), *tabaluok* – (dainuok trumpas dainėles, *tabalaines*), *ripuok* <...> ir t. t. Nuo to taip pat visokie dainos vardai: *giesmė, daina, <...> sutartinė, rinktinė (saugtinė), paduotinė, tabalinė, pliauškinė, suoma, laska, rauda, uolia, ralia, lala ir kt.*“⁴⁴ Daugumą šios terminijos M. Biržiška surinko iš 1880–1882 m. Kazanėje išleistų Antano ir Jono Juškų „Lietuviškų dainų“ bei „Lietuviškų svotbinių dainų“ rinkinių. Didžioji šio dainų repertuaro dalis buvo užrašyta Veliunos apylinkėse, tad, matyt, būtent šių vietovių kaimo žmonės mokėjo taip gražiai pavadinti dainavimą ir pačias dainas.*

Sąvokos *balsas* reikšmės

Sąvoka *balsas* – gerai žinoma etnomuzikologijoje. Jos reikšmės XX a. pradžios terminijoje buvo ypač įvairiai interpretuojamos, todėl aptarti visa tai derėtų atskirame skyriuje.

Bent šešetą *balso* sampratų randame M. Petrausko 1909–1916 m. raštuose. Dažniausiai *balsas* minimas *garso* prasme: „Kanklės duoda jau kelis *balsus* iš karto – taigi akordą“⁴⁵.

Keistokai skamba jo minima *kanklinio balso* samprata. Pasirodo, taip M. Petrauskas vadina minorinio pobūdžio pentachordą *c-d-es-f-g*: „<...> sutartinių dai-

navimo pamatan gali gult toji [c-d-es-f-g – R. S.] eilė *kanklinių balsų*, bet pirmybė vis dėlto priklauso penkbalsinei dainos palaipai⁴⁶.

Kiek priimtinesnė yra M. Petrausko pateikta *balso* samprata – *dermės, gamos laipsnis*: „Tokia eilė penkių *balsų* <...> nėra visų seniausia“⁴⁷.

Dar viena žinoma M. Petrausko *balso* samprata – *gamtiškas, grynas balsas* (natūraliojo eilėgarsio obertonas): „Ten <...> eilė *grynų gamtiškų balsų*“⁴⁸.

M. Petrauskui *balsas* yra ir *tonika*. Tai *pamatinis balsas*: „Daugiausia <...> lietuviškų dainų <...> prasideda ne tik kad *pamatiniu balsu* arba *tonika*, bet ir to *pirmo laipto* tercija ar kvinta“⁴⁹.

Polifoninio pobūdžio muzikoje M. Petrausko yra minimas ir *vyriausi[a]s balsas* (*cantus firmus*): „<...> *vyriausis balsas*, prie kurio kiti balsai turi taikintis“⁵⁰.

Aptardamas daugiabalsių liaudies dainų melodiką, A. Sabaliauskas mini *apatinį* bei *viršutinį balsus*: „*apatinis balsas* pabaigoje apsisloja tonikoje“⁵¹.

Panašiai tokiose dainose *balsą* mini ir T. Brazys. Jam tai yra daugiabalsių dainų *pirmasis* bei *antrasis balsas*: „Tokioms gaidoms jau niekas neįstengs pritarti *antru balsu*“⁵².

T. Braziui priskiriame ir dar kelių *balso* sampratų autorystę. Tai *nevienabalsis* (*heterofoninis*) *balsas*: „Graikai gerai žinojo giedamam balsui *nevienabalsiais* (*heterofoniniais*) instrumentų *balsais* pritarti“⁵³.

Keistokai skamba T. Brazio samprata *instrumentalus* (plg.: *vokališkas*) *balsas*: „Graikų *instrumentalių balsų* gausumas buvo itin apibrėžtas <...>“⁵⁴.

Tokių *balso* sampratos įvairavimų galima pateikti ir daugiau. Jų formos kito ir vėlesniuose XX a. etnomuzikologiniuose raštuose. Kinta ir dabar, *balsui* priskiriant vis daugiau semantinių funkcijų.

Tradicióninių muzikos instrumentų ir jų muzikos terminija

XX a. pradžioje šioje srityje daug yra nuveikęs A. Sabaliauskas. 1911 m. jis, naudodamasis liaudies muzikantų terminologija, *skudučių* muziką apibūdina taip: „*Pirmasai skudutis* vadinasi *titititititit*, *2-sai* – *tiutititit*, *3-sai* *kvepas*, *4-sai* *Untutis*, *5-sai* – *untytė*, *6-sai*, laibesnis už pirmąjį, – *pridėckas prie untytės*, *7 ir 8-sai*, *tie drūtėjai*, vadinasi *ūkai* arba *kulduka*“⁵⁵.

Greta *skudučių* A. Sabaliauskas mini ir savo muzika jiems giminingus *ragus*: „Nežinau dėl ko vadinasi taip ilgos *triūbos* iš uosio medžio, tošia apvyniotos, bet žmonės vadina jas *ragais*; ar nebuvo jos seniaus iš didžiųjų miško žvėrių ragų?“⁵⁶ Čia pat minimos ir *daudytės*: „Keturinėms giesmėms pūst taiso du ilgu *ragu* nevienodo ilgumo; jie išduoda po keletą balsų ir vadinasi *daudytės*“⁵⁷.

A. Sabaliauskas pateikia ir daugiau instrumentų pavadinimų: „Tautinės muzikos instrumentai, užsilikę anoje Biržų, Vabalninko apygardoje, tarmiškai vadinant, yra šie: 1) *kankliai*, 2) *skudučiai*, 3) *ragai*, 4) *lamždis*, 5) *ožio ragas*, 6) *birbynė* ir 7) *švilpa*“⁵⁸. Aktualūs yra ir jo paliudyti tradicinių pučiamųjų instrumentų dalių pavadinimai: „Birbynė skiriasi nuo lamždžio tik tuo, kad joje balsą išduoda *liežuvėlis*, kaip klarnete. <...> Kartais tokiai birbynei *drūtgalį* apvynioja su tošia ir gerai toli praeisia“⁵⁹.

M. Petrauskas *dūdmaišį* apibūdina taip: „Čia vėl nepasitenkinta vienu *sopelka* – *rageliu*, nors tas duodavo daugelį įvairių balsų <...>. Pridėta dar antras *ragas*, *didžioji sopelka*, ir tas buvo žemesnis visa oktava <...>. Tas, *didysis ragas* laikė vieną gaidą ištisai, ir jį „dūdoriai“ vadina *ūku*. <...> *Didysis ūkas* neturėjo pirštams skylių. <...> *Didžiajame rage* – *sopelkoje* įdėta ir *pyplė* iš nendrės, kaip ir mažajame, tik daug didesnė. <...> Dabar žmogus galėjo jau *žaisti* nuolatos, nes tą maišą *dumtuve* nuolatos laiko po pažaste ir kai jį pripučia pilną, tai bežaisdamas ilsis, o orą varo, spausdamas tą *maišą* žasčia“⁶⁰. M. Biržiška taip pat mini „*kulinę su ūku* arba *Labanoro dūdą* vadinamą, <...> net *Vilniaus dūdą* vadinamą“⁶¹. Čia pat jis pateikia šio instrumento *dalių* pavadinimus: „*Dūdų* dalys: 1) *Kulinė* – avino maišas <...>, 2) *pūtiklis* – anga orui pūsti, 3) *žaleika* – pūsarinis vamzdis, turįs 6 uždengiamas ir atveriamas skylutes, 4) *ūkas* – *baso triūba* <...>“⁶². M. Petrauskas *dūdmaišio boselį* vadina *remabalsiu*⁶³.

Juozas Žiogas greta išsamaus *dūdmaišio* konstrukcijos bei jo muzikos apibūdinimo 1911 m. mini ir *dambrelį*: „Dar man Gaidėje būnant, vartojama buvo menkutis geležinis muzikos instrumentas, *bandurka* vadinamas. <...> Tas menkutis instrumentas susideda iš dviejų plieno sulenktų ir suartintų <...> *štabelių*, kurių tarpe yra pirštais virpinamas plieno *liežuvėlis*“⁶⁴.

M. Petrauskas pateikia kalbiniu požiūriu ir neteiktinų *smuiko* detalių pavadinimų: „Prie *ramstuko*, (*podstavkos*) [??? – R. S.], styginiuose instrumentuose <...>“⁶⁵.

Mokslininkas į muzikos instrumentų klasifikaciją siūlo įtraukti šias sąvokas: „Mušamieji instrumentai: *būbnai*, dideli ir maži, *varpas* ir *varpeliai* ir įvairiausi *trenksminiai muzikos pabūklai* [keistokas sąvokų junginys – R. S.] mėgstami žmonių žemesnės kultūros“⁶⁶. Vėliau visai taip pat mums neiprastai *būgnus* (ir pan.) jis vadina *barškaliniais instrumentais*⁶⁷.

P. Puskunigis – tradicinių *kanklių* žinovas. Jis išvardija visas pagrindines šio instrumento konstrukcijos dalis. Tai: „*liemuo*, *galva*, *rankena*, *stygos*, *mediniai varžykliai* (*šriubai*) ir *volelis*. <...> Prie *ilgojo šono*, *kairiojo kanklių galo* prijungiama *kanklių rankena*. <...> *Volelis* arba *virbalas* yra įkišamas į skylutes dviejų pritvirtintų medžio gabalėlių, vadinamų *sargų*. <...> *Viršutinės kanklių lentos* viduryje išpjauinama apskrita *skylutė* su joje paliekamais šešiais *sparneliais* žvaigždutės pavidalo – tai *kanklių garsiatakis*“⁶⁸. Be to, jis mini ir *kanklių boselį*, liudija, kad „*pirmoji* arba *storoji styga* (tik ne *boselis*) derinama tone *d*, antroji tone *e*, ir taip toliau. Jos <...> numeruojamos nuo *storosios* (tik ne *boselio*) *stygų*“⁶⁹. Čia pat praktiškai pažymi, kad „*kanklių šriubus* ir *raktus* gali padaryti kalvis arba šaltkalvis“⁷⁰. Aptardamas kairės rankos pozicijas, mini, kad „*kankliuojant* <...> kiekviename naujame *triskambyje* bus kitos *tarpinės stygos*, kurias reikia *užslopinti*“⁷¹. Tradiciniai įvairūs *kanklių derinimo būdai* P. Puskunigiui – „*kanklių žangos* (*gamos*)“⁷².

Tradicinių muzikos instrumentų konstrukcijos dalių terminija yra bene labiausiai atspindinti pačių liaudies muzikantų kalbos bruožus. Tokią muziką ir jos instrumentus tyrė bei aprašinėję mokslininkai dažniausiai perimdavo kanklininkų, skudučiuotojų, *dūdmaišio* pūtėjų vartotas sąvokas ir jas vartojo savo raštuose.

Lietuvių liaudies dainų žanrinės sudėties terminija

Sąvoka *liaudies dainų žanrai* yra palyginti vėlyva. Pradedant A. Sabaliausku, nuo 1911 m. tokios liaudies dainų ypatybės visų pirma buvo vadinamos *dainų rūšimis*⁷³. Šioje srityje ypač daug yra nuveikęs M. Biržiška. Štai pluoštas citatų iš jo veikalų su konkrečiais dainų *rūšių* (žanrų) pavadinimais: „Kelias tokias *istorijos raudas* ar *istorijos dainas* metraštininkai yra paminėję. <...> Jotvingių ir kitų Lietuvos giminių *garbstymai* tai buvo *raudos*. <...> Jie pasakoja apie apraudojimą numirėlių – *šermenų raudas*, kurios į dainas yra padariusios savo įtakos (plg. *našlaičių dainas* ir kt.)“⁷⁴; „Randame pas jį dar „*uliaunos*“ dainos pradžia“⁷⁵; „Yra tenai po vieną dvi *mitologijos, karo, baudžiavos, šeimynos ir jaunųjų meilės dainų*“⁷⁶; „Savo jausmu <...> *nuotakos dainos* <...> yra artimos *vargo dainoms* ir *našlaičių raudoms*“⁷⁷; „<...> gauta keletas *žvejų ir vestuvinių dainų*“⁷⁸; „Čia turiu omenyje <...> mano jau kartotas vienas kitas *skausmo ir liūdesio dainas*“⁷⁹; „Šitokias tatau dainas – *meilės, džiaugsmų ir skausmų, bernelių ir mergelių, žvejų ir raitelių, žirgo ir baudžiavos, žolynų darželio ir rūtų vainiko, pirmųjų dienų dienuželių ir nuotakos, našlaičių raudų, šeimynos gyvenimo, karų – istorijos ir mitologijos dainas* Rėza savo rinkinyje yra mums davęs“⁸⁰; „O čia plačiai žinoma <...> *šienapjūtės daina*“⁸¹; „Giesmė <...> yra atskiriama nuo dainos <...>, bet dėl <...> *darbinių* [dainų – R. S.] kartais patys giesmininkai pasvyruoja, ar bus tai giesmė, ar daina. Taip, *melžėjų ridavimai* ir *piemenų raliavimai* vadinama ir giesmėmis, ir dainomis. Tačiau *sūpuoklių dainas*, nors jos vieno žmogaus dainuojamos, žmonės vadina giesmėmis <...>. Suderindami žmonių įprastus pavadinimus ir giesmės bei dainos atskyrio dėsnius, gausime: 1) *kuopos* arba *talkos darbo giesmių* [logiška! – R. S.] arba *sutarbinių – verptinių, linarūčio, rugiapjūčio, eitinių, šoktinių*, ir 2) vieno asmens, arba *vienatvės darbo dainų – girninių, staklinių, lopšinių, sūpuoklių, laivinių, kultinių, skalbtinių, ridavimų, raliavimų, valiavimų*“⁸².

Žanrinės lietuvių liaudies dainų įvairovės terminija yra tiesiogiai susijusi su dainininkų gyvenamosios, pasaulėžiūros, papročių, tradicijų bei kasdienių ar metinių darbų aplinka. Toks socialinis kontekstas lemia situaciją, kur tradiciškai skamba tos ar kitos dainos. Logiška, kad tokia jų žanrinės sudėties terminija atsiranda ir kinta kartu su vieno ar kito etnografinio Lietuvos regiono žmonių lokale gyvenimo specifika ir jų kalbos istorine raida. Pamario krašte – *laivinės* (žvejų) dainos, o Dzūkijoje – *garbstymai* (raudos), *rugiapjūčio* (rugiapjūtės) ar *vienatvės darbo* (plg.: *solinės namų darbų*) dainos.

Įvairi bendro pobūdžio terminija ir sąvokos

Šioje straipsnio dalyje pateikiame pluoštą XX a. pradžios etninės muzikos raštuose aptinkamų, tačiau šiuo metu nebevertojamų, kalbinių požiūriu neteiktinų sąvokų. 1909 m. Mikas Petrauskas rašė: „Ilgavimui supratimo apie muziką <...> kitos tautos turi apšiai įvairiausių <...> kitų dalykų, abelnai *muzikinių aburdų*“⁸³. Taip jis greičiausiai norėjo įvardyti tradicinės muzikos instrumentus bei visą tradicinę

muziką – liaudies dainas, instrumentinę muziką ir t. t. A. Sabaliauskas panašiai vartojo *muzikos įnagių* bei *muzikos įrankių* sąvoką⁸⁴. T. Brazys 1920 m. *liaudies muzikos atlikimą* iš esmės apibūdina taip: „<...> įvairiems sielos jausmams <...> imdavo jįsai *muzikales priemones*, kaip antai, turtingą *ritminį judesį*, *posmų* arba *strofių sudėtį*“⁸⁵.

M. Biržiška 1919 m. liaudies dainų *melodinius variantus* vadino *atmainomis* ir *atžalomis*⁸⁶.

Visą *dainuojamąją liaudies muzikinę kūrybą* tais pačiais metais jis vadino *liaudine dainija* arba *žmonių dainomis*⁸⁷. T. Brazys visais nebažnytinio *giedojimo* atvejais vartojo sąvokas *žmonių gaidos* ir *žmonių giedojimai*⁸⁸.

Melodiją 1920 m. T. Brazys yra vadinęs *gaidos eiga*⁸⁹.

Seniai užmiršti yra 1919 m. M. Biržiškos teikti terminai *raudodainės* (liūdnos dainos) bei *žvejadainės*⁹⁰. Nėra dabar žinomas ir M. Petrausko 1912 m. sugalvotas terminas *šokiažaislai*, apibendrintai įvardijantis tradicinius liaudies *šokius*, *ratelius* ir *žaidimus*⁹¹. Giminingos čia yra ir M. Biržiškos 1921 m. sąvokos *šokiai-žaislai*, *šoktiniai žaislai* ir *šoktinės* bei *aitinės dainos*⁹². Beje, A. Sabaliauskas 1911 m. sėkmingai yra pateikęs terminą *šoktinės giesmės* (*sutartinės*)⁹³.

K. Banaitis *vėlyvos kilmės, lėkšto turinio dainas* yra pavadinęs *zobildainėmis*, *dainapalaikėmis*⁹⁴.

Greta natūraliai pasenusių arba ir nepelnytai užmirštų etnomuzikologinių sąvokų randame ir šypseną keliančių terminijos „perliukų“. Tokie kuriozinio pobūdžio atvejai galėtų būti atlaidžiai įvertinti kaip šio mokslo terminijos ir sąvokų nepavykusių ieškojimų rezultatai: „Tatai yra daina, <...> vienoje atmainoje perėjusi net prie kito darbo (*staklinė daina*) <...>. Kitur giedama vamzdžiui pritariant, <...>, vadinasi, virtus *vamzdine* [??? – R. S.] daina“⁹⁵; „Paprastosios *bernelių jotinės* – tai *vienatvės dainos*, tad turi liūdnesnį toną, negu *kareivių maršai*. <...> Jos <...> skirdamos nuo <...> laukiančių jų pargrįžtant seselių *stoviamųjų* (pvz. pas tvorą) [??? – R. S.] ir *sėdžiamųjų* (pvz. prie langelio) [??? – R. S.] *kariškujų dainų* <...>“⁹⁶.

Išvados

Dauguma straipsnyje pateiktų lietuvių etnomuzikologijos terminų ir sąvokų kelia šypseną. Šių laikų etnomuzikologiniuose raštuose jie nebevartojami. Nėra lengva vienareikšmiškai įvertinti jų praradimo priežastis. Jų gali būti gana daug:

1. Objektivus kalbos raidos procesas, paliekantis nuošalėje istoriškai pasenusias tam tikrų sąvokų gramatines formas (*leivosios*, *leunos dainos* [vienbalsės dainos], *ašminė gaida* [aštuntinė nata], *muzikinės aburdos* [tradicinė muzika], *didysai sąbalsis* [mažorinis trigarsis], *pereitys*, *krypimai* [harmoniniai nukrypimai], *atokumai* [muzikiniai intervalai], *sutarmė* [muzikinė darna, harmonija] ir pan.).

2. Nepakankamai įžvalgūs naujadarai, neperimti ir nepripažinti kitų mokslininkų (*didžioji* bei *mažoji palaipa* [mažoras, minoras], *varsa*, *dugnys* [dermė], *sutaras*, *triskambis* [akordas], *gaidinės kryptys* [harmoninės moduliacijos], *tonatarpiei* [muzikiniai intervalai], *girsle* [muzikinė klausa], *kanklių žangos* [derinimo būdai] ir pan.).

3. Neatitinkantys mokslinio pobūdžio terminijos reikalavimų, buitinio pobūdžio terminai ar sąvokos (*laiptai* [dermės laipsniai], *galūnės* [kadencijos], *tonų eiseną* [muzikiniai intervalai], *barškaliniai* [mušamieji] *instrumentai*, muzikos *įrankiai* [instrumentai], *pusėtinė* ir *galutinė pabaiga* [pusinė ir baigiamoji kadencija] ir pan.).

4. Kalbos svetimybės (*podstavka*, *strūnos*, *skalės*, kanklių *šriubai*, *čieli* tonai ir pan.).

5. Kitą pirminę prasmę turėję arba vėliau ją įgiję terminai (*harmonijos*, *gamos* [dermės], *pusnatė* [pusinė nata], *idealinė gaida* [vienbalsis dainavimas], *kanklinis balsas* [pentachordas c-d-es-f-g] ir pan.).

6. Verti dėmesio taip ir neprisigiję sąvokų naujadarai ar adaptuotos jų formos (*raudodainės*, *žvejadainės*, veiksmazodžio „dainuoti“ sinonimai *lyruoti*, *somuoti*, *samatuoti*, *mastuoti*, *laskuoti*, *lakštuoti*, *tvaskuoti*, *ringuoti*, *uliuoti*, *liuoliuoti*, *lyliuoti*, *alguoti*, *auguoti*, *surguoti* ir t. t.).

Anksčiau ar vėliau ateina laikas, kai reikia trumpam sustoti, prisiminti ir iš naujo įvertinti etnomuzikologijos sąvokų bei jos lietuviškosios terminijos ištakas – tiek tiesius jos kelius, tiek klystkelius. Taip galėtume sudaryti etnomuzikologijos terminų žodyno istorinių ištakų dalį. Vėliau, gausesnėmis jėgomis tęsiant šį darbą, vertėtų pagalvoti ir apie išsamų iki šiol vartojamą šio mokslo teiktinų bei neteiktinų terminų bei sąvokų sąvadą. Taip būtų galima pabandyti sunorminti pastaruoju metu vis dažniau pastebimas pernelyg margas ir nevienareikšmiškas įvairių autorių etnomuzikologinių raštų kalbos ypatybes. Būtų naudinga bent jau pateikti vienokias ar kitokias rekomendacijas, galinčias padėti susigaudyti nuolat gausėjančioje naujų terminų ir sąvokų įvairovėje.

¹ Cit. iš: V. Stunžėnienė, V. Rimša. Mažosios Lietuvos muzikos instrumentų tyrinėjimų apžvalga. – Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995, p. 448–449.

² Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. V., 1979, p. 107, 153, 294, 415, 463, 539, 572.

³ Galbūt taip buvo pavadinta birbynė (žr.: M. Baltrėnienė, R. Apanavičius. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. V., 1991, p. 106–107), o gal ir ta pati švilpa, nes toliau yra sakoma, kad „pūsda-vo skersai prie burnos pridėję“.

⁴ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, p. 107, 113, 136, 160, 219, 257, 367, 457, 469, 479, 505, 832.

⁵ K. Širvids. Punktay sakimu (Punkty kazań...), t. 2. Göttingen, 1929, p. 57–58.

⁶ C. Szyrwid. Dictionarium Polonolatinum. Warsawiae, 1641, naujas leid.: V., 1979, p. 9, 62; cit. iš: Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, p. 137, 160.

⁷ M. K. Čiurlionis. Apie muziką. – S. Čiurlionienė-Kymantaitė. Lietuvoje. V., 1910; cit. iš II leid.: M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę: Laiškai, užrašai ir straipsniai. V., 1960, p. 308.

⁸ T. Brazys. Apie tautines lietuvių dainų gaidas (melodijas). Tilžė, 1920, p. 6–20.

⁹ Ten pat, p. 8.

¹⁰ M. Petrauskas. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; cit. iš II leid.: Mikas Petrauskas. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai. Sudarė J. Burokaitė. V., 1976, p. 45, 54.

¹¹ A. Sabaliauskas. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus. V., 1911, p. 5.

¹² T. Brazys. Min. veik., p. 23–24.

¹³ Žalia Ruta [A. Sabaliauskas]. Sutartinės ir musu muzikos inrankiai. – Dirva-Žinytas, 1904, Nr. 4, p. 26.

- ¹⁴ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 58.
- ¹⁵ *M. Petrauskas*. Mažas muzikos žodynėlis. Boston, 1916, p. 15–16.
- ¹⁶ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d. (Chicago, Illinois); cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 32.
- ¹⁷ *P. Puskunigis*. Kanklių muzikos vadovėlis. Kaunas, 1932, p. 11, 16.
- ¹⁸ *T. Brazys*. Min. veik., p. 9, 15–17.
- ¹⁹ Ten pat, p. 9–10, 15–17.
- ²⁰ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 44.
- ²¹ *T. Brazys*. Min. veik., p. 17.
- ²² *A. Sabaliauskas*. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. Helsinki, 1916, p. VII.
- ²³ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *Mikas Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 36–37.
- ²⁴ *M. Petrauskas*. Mažas muzikos žodynėlis, p. 9.
- ²⁵ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *Mikas Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 45.
- ²⁶ Ten pat, p. 48.
- ²⁷ *A. Sabaliauskas*. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 8, 10.
- ²⁸ Ten pat, p. 4.
- ²⁹ *Žalia Ruta* [*A. Sabaliauskas*]. Sutartines ir musu muzikos inrankiai, p. 26.
- ³⁰ Ten pat, p. 25.
- ³¹ *A. Sabaliauskas*. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 9.
- ³² Ten pat, p. 9–10.
- ³³ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 45.
- ³⁴ *T. Brazys*. Min. veik., p. 35.
- ³⁵ Ten pat, p. 9–11, 21.
- ³⁶ *M. K. Čiurlionis*. Min. veik., p. 304.
- ³⁷ *A. Sabaliauskas*. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 11.
- ³⁸ Ten pat, p. 4.
- ³⁹ *K. Banaitis*. Lietuvių muzikos ir dainų reikalu (Atmušta iš „Nepriklausomos Lietuvos“). V., 1919, p. 11.
- ⁴⁰ *T. Brazys*. Min. veik., p. 19, 26.
- ⁴¹ *K. Banaitis*. Min. veik., p. 18.
- ⁴² *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 32–33.
- ⁴³ Ten pat, p. 31.
- ⁴⁴ *M. Biržiška*. Dainos keliais (Vadovėliui bent kiek medžiagos). V., 1921, p. 32–33.
- ⁴⁵ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 42.
- ⁴⁶ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 46.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 45.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Ten pat, p. 48.
- ⁵⁰ *M. Petrauskas*. Mažas muzikos žodynėlis, p. 6.
- ⁵¹ *A. Sabaliauskas*. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 4.
- ⁵² *T. Brazys*. Min. veik., p. 19.
- ⁵³ Ten pat, p. 18.
- ⁵⁴ Ten pat.
- ⁵⁵ *A. Sabaliauskas*. Apie žiemų-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 12.
- ⁵⁶ *Žalia Ruta* [*A. Sabaliauskas*]. Sutartines ir musu muzikos inrankiai, p. 34.
- ⁵⁷ *A. Sabaliauskas*. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos, p. VIII.

- ⁵⁸ *A. Sabaliauskas*. Apie žemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 11.
- ⁵⁹ Ten pat, p. 14.
- ⁶⁰ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 41.
- ⁶¹ *M. Biržiška*. Dainos keliais, p. 24.
- ⁶² Ten pat.
- ⁶³ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 44.
- ⁶⁴ *J. Žiogas*. Apie „kulinę su ūku“. – Lietuvių Tauta, [kn.] 2, d. 1. V., 1911, p. 109–110.
- ⁶⁵ *M. Petrauskas*. Mažas muzikos žodynėlis, p. 4.
- ⁶⁶ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 42–43.
- ⁶⁷ Ten pat, p. 29.
- ⁶⁸ *P. Puskunigis*. Min. veik., p. 32.
- ⁶⁹ Ten pat, p. 10.
- ⁷⁰ Ten pat, p. 2.
- ⁷¹ Ten pat, p. 16.
- ⁷² Ten pat, p. 3.
- ⁷³ *A. Sabaliauskas*. Apie žemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 7.
- ⁷⁴ *M. Biržiška*. Lietuvių dainų literatūros istorija, [kn.] 1. V., 1919, p. 6.
- ⁷⁵ Ten pat, p. 16.
- ⁷⁶ Ten pat, p. 63.
- ⁷⁷ Ten pat, p. 78–79.
- ⁷⁸ Ten pat, p. 69.
- ⁷⁹ Ten pat, p. 83.
- ⁸⁰ Ten pat, p. 89.
- ⁸¹ Ten pat, p. 43.
- ⁸² Ten pat, p. 40.
- ⁸³ *M. Petrauskas*. Iš muzikos srities. – Lietuva, 1909 gegužės 28–birželio 4 d. d.; cit. iš II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 31.
- ⁸⁴ *A. Sabaliauskas*. Apie žemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 15.
- ⁸⁵ *T. Brazys*. Min. veik., p. 37.
- ⁸⁶ *M. Biržiška*. Lietuvių dainų literatūros istorija, [kn.] 1, p. 13.
- ⁸⁷ Ten pat, p. 16, 88.
- ⁸⁸ *T. Brazys*. Min. veik., p. 20, 36.
- ⁸⁹ Ten pat, p. 22–23.
- ⁹⁰ *M. Biržiška*. Lietuvių dainų literatūros istorija, [kn.] 1, p. 8, 54.
- ⁹¹ *M. Petrauskas*. Lietuvių muzika. – Laisvoji mintis, 1912, Nr. 35, 36, 37, 39; II leid.: *M. Petrauskas*. Straipsniai, laiškai, amžininkų prisiminimai, p. 58.
- ⁹² *M. Biržiška*. Dainos keliais, p. 40, 48.
- ⁹³ *A. Sabaliauskas*. Apie žemių-rytiečių lietuvių tautinę muziką ir muzikos instrumentus, p. 8.
- ⁹⁴ *K. Banaitis*. Min. veik., p. 19–20.
- ⁹⁵ *M. Biržiška*. Lietuvių dainų literatūros istorija, [kn.] 1, p. 37–38.
- ⁹⁶ Ten pat, p. 44.

Gauta 2004 02 20